

СЕКЦІЯ 7

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ ТА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: АНАЛІЗ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ І ПОСТТРАВМАТИЧНИХ РЕАКЦІЙ

EMPIRICAL STUDY OF THE FEATURES OF COMBAT STRESS IN MILITARY SERVICEMEN: ANALYSIS OF MENTAL STATES AND POST-TRAUMATIC REACTIONS

У статті розглянуто феномен бойового стресу у військовослужбовців та проаналізовано його вплив на психічні стани й посттравматичні реакції осіб з бойовим досвідом. Теоретичний огляд охоплює еволюцію уявлень про бойовий стрес: від перших описів «ностальгії» та «солдатського серця» до сучасних підходів, що трактують його як багатфакторну системну реакцію на екстремальні умови збройної боротьби. Емпіричне дослідження проведено серед 30 військовослужбовців сержантського складу, які брали участь у бойових діях і проходили лікування у стаціонарних умовах. Для вивчення особливостей переживання бойового стресу застосовано комплекс таких психодіагностичних методик: «Опитувальник бойового стресу» О.А. Блінова, Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних стресових реакцій (військовий варіант) та методика «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка. Це дало змогу оцінити інтенсивність впливу бойових стресорів, вираженість симптомів ПТСР, рівні тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Результати дослідження засвідчили відсутність низького рівня бойового стресу у вибірці та переважання його високих показників, що відображає значну інтенсивність стресових подій, пережитих військовослужбовцями. Встановлено, що лише незначна частина респондентів демонструє задовільну адаптованість, тоді як більшість має ознаки психічних розладів і різного ступеня посттравматичні симптоми. Аналіз поточних психічних станів виявив підвищену емоційну напругу, нестабільність настрою, схильність до агресивних та ригідних реакцій. Отримані результати свідчать про тривалий вплив бойового стресу на емоційну, когнітивну й поведінкову сфери військовослужбовців.

Ключові слова: бойовий стрес, військовослужбовці, посттравматичні реакції, психічні

стани, тривожність, агресивність, ригідність, ПТСР.

The article examines the phenomenon of combat stress in military personnel and analyzes its impact on mental states and post-traumatic reactions of individuals with combat experience. The theoretical review covers the evolution of ideas about combat stress: from the first descriptions of "nostalgia" and "soldier's heart" to modern approaches that interpret it as a multifactorial systemic reaction to the extreme conditions of armed conflict. An empirical study was conducted among 30 sergeant-majors who participated in combat operations and underwent treatment in inpatient conditions. To study the features of experiencing combat stress, a set of psychodiagnostic methods was used: "Combat Stress Questionnaire" by O.A. Blinov, the Mississippi Scale for Assessing Post-Traumatic Stress Reactions (military version), and the "Self-Assessment of Mental States" method by G. Eysenck. This allowed us to assess the intensity of the impact of combat stressors, the severity of PTSD symptoms, levels of anxiety, frustration, aggressiveness and rigidity. The results of the study showed the absence of a low level of combat stress in the sample and the predominance of its high indicators, which reflects the significant intensity of stressful events experienced by servicemen. It was found that only a small part of the respondents demonstrates satisfactory adaptation, while the majority has signs of mental disorders and varying degrees of post-traumatic symptoms. Analysis of current mental states revealed increased emotional tension, mood instability, a tendency to aggressive and rigid reactions. The results obtained indicate the long-term impact of combat stress on the emotional, cognitive and behavioral spheres of servicemen.

Key words: combat stress, servicemen, post-traumatic reactions, mental states, anxiety, aggressiveness, rigidity, PTSD.

УДК 159.937:94:246.3:159.91
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.79.1.30>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Гукасян М.М.

здобувач вищої освіти
Мелітопольський державний
педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького
ORCID ID: 0009-0000-1813-6756

Гузь Н.В.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Мелітопольський державний
педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-4199-4457

Актуальність дослідження. Війна, яка триває в нашій країні вже 11 років, визначає сучасний етап розвитку українського суспільства, який характеризується тривалими військовими діями, що супроводжуються високим рівнем фізичних, емоційних та когнітивних навантажень на все населення, проте найбільшою мірою – на військовослужбовців, які безпосередньо залучені до бойових дій.

Бойові ситуації створюють екстремальні умови життєдіяльності, порушуючи звичні механізми психологічної адаптації особистості військовослужбовця. Одним з важливих психотравмуючих наслідків є бойовий стрес, з яким стикається кожен військовий, виконуючи завдання безпосередньо на лінії фронту. Внаслідок різної інтенсивності бойового стресу у військовослужбовців фор-

мується комплекс психічних станів, таких як гострі стресові реакції, підвищена тривожність, емоційне виснаження. Бойовий стрес є не лише короткочасною емоційною реакцією, але й фактором ризику розвитку посттравматичних стресових розладів, депресивних і тривожних станів, порушень поведінки та соціально-психологічної дезадаптації.

Постійна небезпека для життя військовослужбовців, вкрай високий рівень стресового навантаження, бойова втома – все це призводить до психогенних втрат, зниження боєздатності підрозділів, деформації особистості, а також впливає на подальшу адаптацію до мирного життя. Відсутність своєчасної фахової психологічної підтримки може значно ускладнювати процес відновлення військовослужбовців після виконання бойових завдань. Саме тому системний аналіз психічних станів військових є важливим для вдосконалення підходів до психологічного забезпечення в галузі оборони, розроблення ефективних програм психопрофілактики, реабілітації та підготовки особового складу до дій у стресових ситуаціях. Наукове дослідження особливостей прояву бойового стресу сприятиме розробленню доказових моделей підтримки, підвищенню ефективності адаптаційних механізмів військових та зменшенню імовірності розвитку довготривалих негативних психічних наслідків.

Отже, дослідження феномена бойового стресу, його психічних проявів і посттравматичних реакцій є вкрай актуальним для забезпечення психологічного благополуччя військовослужбовців та вдосконалення системи військової психологічної допомоги в умовах триваючої збройної агресії росії проти України.

Мета дослідження. Метою є здійснення емпіричного дослідження особливостей прояву бойового стресу шляхом вивчення характерних психічних станів, виявлення типових посттравматичних реакцій.

Аналіз останніх досліджень. Питання бойового стресу та його наслідків для військовослужбовців висвітлені в роботах таких вчених, як Н.В. Жигайло [3], С.К. Костючков [6], Н.В. Лигун [8], Є.В. Пузирьов [10], В.С. Теслюк [12], Л.Л. Тютюнник [13]. Питання психічного здоров'я військовослужбовців і його регуляції вивчалася такими науковцями, як О.А. Блінов [1], О.С. Вавринів [2], З.Я. Ковальчук [4], О.М. Кокун [5], С.О. Леженко [7], О.М. Лящ [9].

Грунтовний аналіз наукової літератури, яка охоплює тематику нашого дослідження, показав, що питання психологічного здоров'я військовослужбовців, які отримали бойовий стрес, представлена науковцями різних галузей, проте потребує ще детальнішого й конструктивнішого вивчення через високу соціальну значущість проблеми та суспільний запит на її вивчення.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про психічні стани військовослужбовців під час бойових дій з'явилися ще на початку Громадянської війни у США. Уже з 1863 року в американ-

ському науковому середовищі починають активно використовувати термін «ностальгія» для позначення характерного емоційного стану солдатів. У 1871 році завдяки дослідженням психіатра Я. Да Коста цей термін поступово витісняє інший – «солдатське серце». Сьогодні саме «солдатське серце» вважають одним з ранніх концептуальних попередників сучасного поняття «бойовий стрес».

Ще одним поняттям, яке почали застосовувати під час вивчення психічних розладів, пов'язаних з військовим досвідом, був термін «травматичний невроз». Його запропонував у 1889 році Г. Оппенгейм для позначення органічних уражень мозку, що виникали під впливом як фізичних, так і психологічних чинників.

У вітчизняній психіатричній традиції поняття «бойовий стрес» вперше було зафіксовано у 1905 році під час Другого з'їзду психіатрів. Саме з цього періоду розпочинається активне наукове вивчення того, як умови бойових дій впливають на психічний і фізичний стан військовослужбовців.

Аналіз проблеми бойового стресу показує, що, незважаючи на тривалий історичний інтерес, його вивчення залишається недостатньо системним. Наукові роботи здебільшого торкаються окремих клініко-патологічних проявів або специфічних психічних наслідків перебування в умовах бойових дій. Питання комплексного впливу бойового стресу на психіку військовослужбовців висвітлено неповно та потребує подальшого поглибленого аналізу. Вагомий внесок у дослідження цієї тематики зробили такі українські науковці, як О.А. Блінов [1], С.К. Костючков [6], О.М. Лящ [9], С.Г. Сукіасян [11], однак навіть їхні роботи лише частково охоплюють складну й багатогранну природу бойового стресу.

Медико-психологічні дослідження збройних конфліктів показують, що в умовах реальної загрози життю у військових формуються специфічні емоційно-стресові реакції. Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10), до таких реакцій належать стани панічних атак, різних форм страху й тривоги, депресивних проявів, рухового перезбудження або, навпаки, різко вираженої загальмованості, а також афективне звуження свідомості. Поняття бойової психічної травми охоплює комплекс симптомів, що виникають внаслідок інтенсивного психоемоційного стресу, та включає різноманітні психогенні стресові реакції, які нерідко поєднуються з реактивними станами. Попри це, загально визнаного, чіткого визначення терміна «бойовий стрес» досі не сформульовано.

Аналізуючи зміст поняття «бойовий стрес», маємо зазначити, що з клінічної позиції ним позначають комплекс психічних змін або порушень, які виникають у військовослужбовців у процесі пристосування до специфічних і потенційно небезпечних умов бойової обстановки. Йдеться про реакції на бойові стресори, що становлять загрозу життю та загалом є несприятливими для нормальної життєдіяльності військового [13, с. 107]. У своїй оптимальній формі бойовий стрес мав би спри-

яти виробленню адаптивних стресових реакцій і, відповідно, посиленню здатності організму витримувати вплив екстремальних факторів, включно з умовами бою.

Однак на практиці нерідко спостерігається протилежне: інтенсивний або тривалий бойовий стрес може спричиняти патологічні реакції, розвиток бойових стресових розладів та різноманітні форми поведінкових девіацій [9, с. 128].

На думку Є.В. Пузирьова, поняття бойового стресу охоплює передбачувані емоційні, когнітивні, фізіологічні та поведінкові реакції осіб, які зазнали впливу стресогенних подій чи факторів, пов'язаних з веденням бойових дій або операцій з підтримання миру та стабільності [10, с. 204]. М.Я. Тадевосян, у свою чергу, трактує бойовий стрес як форму негативного психологічного впливу, що виникає під час виконання військовослужбовцем професійних обов'язків у умовах підвищеної небезпеки [11, с. 20].

В.С. Теслюк [12, с. 105] розглядає бойовий стрес як окрему, специфічну форму стресу, що виникає під впливом сукупності психогенних чинників бойової обстановки. До таких чинників належать тривала, важкопрогнозована та безпосередньо відчутна загроза життю й безпеці військовослужбовця та його близьких, яка значно перевищує звичні для людини рівні інтенсивності та тривалості стресу. У своїй сукупності ці фактори поступово виснажують психічні ресурси, зумовлюють тимчасові або стійкі зміни у функціонуванні психічних процесів і можуть спричиняти порушення соціальної адаптації.

У продовження аналізу наукових підходів до трактування феномена бойового стресу окремі автори наголошують на його відображенні в психічній діяльності військовослужбовця під впливом бойових чинників. О.А. Блінов визначає бойовий стрес як психічне відображення стресової реакції, що формується у військовослужбовців під впливом факторів бойової діяльності [1, с. 19]. Під його дією у військових можуть відбуватися суттєві зміни в емоційній, когнітивній та поведінковій сферах, що істотно впливає на ефективність виконання професійних завдань. Як підкреслює С.К. Костюков [6, с. 161], такі трансформації потребують відповідного психологічного захисту, оскільки саме він може зменшити негативні наслідки стресового впливу та підтримати функціональну стійкість військовослужбовців.

О.М. Платинюк [14, с. 476] трактує бойовий стрес як системну реакцію організму на сукупність чинників збройного протистояння та пов'язаних з ним соціально-побутових умов. Така реакція проявляється на кількох рівнях – особистісному, психофізіологічному, емоційно-вегетативному та соматичному, охоплюючи широкий спектр змін у функціонуванні військовослужбовця.

Отже, наслідки бойового стресу можуть зберігатися протягом тривалого часу й виступають суттєвим бар'єром як для подальшої адаптації

військовослужбовця у пунктах постійної дислокації, так і для повернення до повноцінного мирного життя після звільнення зі служби в Збройних Силах України.

Серед чинників, що істотно підвищують ризик формування бойового стресового розладу у військовослужбовців, дослідники виокремлюють наявність особистісних відхилень, недостатній рівень морально-психологічної підготовки та низьку стресостійкість. На тлі тривалого напруження та постійної внутрішньої настороженості у військових можуть виникати різкі коливання настрою, підвищена емоційна збудливість, схильність до імпульсивних спалахів роздратування та автоматизоване виконання звичних у бойовій ситуації дій.

Як зазначає А.О. Верба, директор Військово-медичного департаменту Міністерства оборони України, під час бойових дій медична служба вперше зіткнулася з масовими випадками бойового стресу та психічних розладів серед поранених і непоранених військовослужбовців. Загальна кількість таких випадків наблизилася до 7 000, що стало підставою для ухвалення низки організаційних рішень щодо вдосконалення системи психологічної та психіатричної допомоги у Збройних Силах України.

З огляду на масштабність проблеми та зростання кількості випадків психічних розладів, пов'язаних з бойовим стресом, виникає потреба у поглибленому емпіричному вивченні психологічних станів військовослужбовців, які мають досвід участі в бойових діях. Теоретичний аналіз показує, що бойовий стрес є багатофакторним явищем, наслідки якого проявляються як на емоційному та когнітивному рівнях, так і у функціонуванні поведінкової та вегетативної сфери. Саме тому на наступному етапі дослідження було важливо отримати емпіричні дані, що дають змогу оцінити характер і глибину посттравматичних реакцій у військових, які перебувають у реальних умовах відновлення після бойового досвіду.

Для встановлення особливостей переживання бойового стресу нами було опитано 30 осіб – військовослужбовців сержантського складу, які брали участь у військових діях і проходили курс лікування в Головному клінічному шпиталі міста Києва.

Задля дослідження особливостей психічних станів та посттравматичних реакцій у військовослужбовців було застосовано комплекс психодіагностичних методик, які взаємодоповнюють одна одну й дають змогу отримати багатовимірну картину переживання бойового стресу.

Рівень бойового стресу оцінювався за допомогою «Опитувальника бойового стресу» О.А. Блінова (ОБСБ), що дає можливість визначити інтенсивність і частоту впливу бойових стресорів, окреслити характер психоемоційного напруження та оцінити ступінь адаптаційних труднощів, спричинених участю в бойових діях. Показники посттравматичних реакцій вимірювались за Міссісі-

пською шкалою для оцінки посттравматичних стресових розладів (військовий варіант), спрямованою на виявлення вираженості симптомів ПТСР. Методика дає змогу оцінити нав'язливі спогади, уникання травматичних тригерів, рівень гіперзбудження, емоційної нестійкості та соціальної дезадаптації, характерних для військовослужбовців з бойовим досвідом. Поточні психічні стани військових визначалися за методикою «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка, яка відображає рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Інструмент дає змогу оцінити емоційний фон респондентів, їхню схильність до напружених або деструктивних реакцій та здатність зберігати психологічну рівновагу в умовах стресу.

Результати дослідження за методикою «Опитувальник бойового стресу О.А. Блінова (ОБСБ)» представлено в табл. 1.

Таблиця 1

**Результати дослідження за методикою
«Опитувальник бойового стресу О.А. Блінова
(ОБСБ)» (n = 30)**

Рівень бойового стресу	Кількість респондентів, %
Низький	—
Середній	13,3
Високий	86,7

Джерело: сформовано автором.

Аналіз отриманих даних за методикою «Опитувальник бойового стресу» О.А. Блінова показав, що серед обстежених військовослужбовців не виявлено жодного респондента з низьким рівнем бойового стресу. Лише 13,3% опитаних продемонстрували показники, які відповідають середньому рівню впливу бойових стресорів. Водночас більшість – 86,7% – мала високий рівень бойового стресу, що свідчить про значну інтенсивність стресогенних подій, пов'язаних з участю в бойових діях.

Отримані результати вказують на виражене психоемоційне напруження у військових, які перебувають у процесі лікування та відновлення, а також підтверджують, що бойовий досвід супроводжується стійким стресовим впливом, який має тенденцію зберігатися після завершення активних бойових дій.

Для оцінки вираженості посттравматичних реакцій у військовослужбовців була використана Міссісіпська шкала (військовий варіант), яка дає змогу визначити ступінь адаптованості після пережитих бойових подій та виявити можливі прояви психотравматичних розладів. Отримані дані подано в табл. 2.

Аналіз результатів показує, що лише 13,3% військовослужбовців продемонстрували достатній рівень адаптованості після пережитих бойових подій. Переважна частина респондентів – 60% – має показники, які свідчать про наявність психіч-

них розладів, що можуть бути пов'язані з інтенсивним впливом стресогенних факторів бойової обстановки. Крім того, у 26,7% учасників дослідження виявлено симптоматику, характерну для посттравматичного стресового розладу, що вказує на глибші зміни у психічній сфері, зумовлені бойовим досвідом.

Таблиця 2

**Результати дослідження за методикою
«Міссісіпська шкала для оцінки
посттравматичних реакцій (військова версія)»
(n = 30)**

Оцінка посттравматичних реакцій	Кількість респондентів, %
Добре адаптовані	13,3
Психічні розлади	60
ПТСР	26,7

Джерело: сформовано автором.

Отримані дані свідчать про значну варіативність посттравматичних реакцій серед військовослужбовців та відображають різний ступінь впливу бойових стресорів на їхній психоемоційний стан.

Для оцінки поточних психічних станів військовослужбовців, що перебували в умовах бойового стресу, було застосовано методику «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка. Цей інструмент дає змогу виявити рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, які виступають показниками емоційної напруги та здатності до психічної саморегуляції. Результати дослідження подано в табл. 3.

Аналіз результатів свідчить про те, що низькі показники жодного з досліджуваних психічних станів серед військовослужбовців не були зафіксовані. Це вказує на загальне підвищення емоційної напруги та чутливості до стресогенних чинників, що може бути пов'язано з впливом бойового досвіду.

Таблиця 3

**Результати дослідження за методикою
«Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенка)
(n = 30)**

Стан	Рівень	Кількість респондентів, %
Тривожність	низький	—
	середній	83,3
	високий	16,7
Фрустрація	низький	—
	середній	76,7
	високий	23,3
Агресивність	низький	—
	середній	66,7
	високий	33,3
Ригідність	низький	—
	середній	70
	високий	30

Джерело: сформовано автором.

Переважання середніх значень у більшості респондентів, зокрема щодо тривожності (83,3%), фрустрації (76,7%), агресивності (66,7%) та ригідності (70%), свідчить про помірні, але стабільні постстресові зміни в емоційній сфері. Ці дані можуть відображати процес відновлення після бойових дій або адаптацію до пережитих екстремальних умов.

Водночас високі показники окремих станів демонструють наявність виражених емоційних реакцій у частини військовослужбовців. Зокрема, підвищена тривожність простежується у 16,7% опитаних, що свідчить про схильність до напруженого очікування та внутрішньої нестійкості. Високий рівень фрустрації у 23,3% респондентів відображає переживання незадоволених потреб, невизначеності чи перерваних життєвих планів.

Високі показники агресивності, характерні для 33,3% військових, можуть бути пов'язані з накопиченим емоційним збудженням, реакцією на тривале напруження або пережиті стресогенні ситуації. Ригідність у високому діапазоні, що спостерігається у 30% учасників, свідчить про тенденцію до фіксованих моделей поведінки та труднощі у швидкій перебудові психічних процесів.

У сукупності ці результати відображають складну структуру психічних станів військовослужбовців та різний ступінь вираженості постстресових реакцій, що є типовим наслідком переживання бойових подій.

Підсумовуючи отримані емпіричні дані, можемо констатувати, що переживання бойового стресу у військовослужбовців характеризується високою інтенсивністю та значною варіативністю психоемоційних реакцій. У більшості опитаних простежується стійкий вплив бойових стресорів, який проявляється у вираженому емоційному напруженні, нестабільності настрою та сформованості постстресових симптомів різного ступеня вираженості. Структура посттравматичних реакцій засвідчує неоднорідність впливу бойового досвіду: частина військових зберігає відносну адаптованість, тоді як інша демонструє ознаки психоемоційного виснаження та ускладнень у сфері соціального функціонування.

З огляду на виявлені особливості переживання бойового стресу доцільними є розроблення та впровадження програм психологічної підтримки, орієнтованих на формування навичок емоційної саморегуляції, опрацювання стресових переживань, зниження рівня тривожності та агресивності, а також відновлення когнітивної та поведінкової гнучкості. Важливим напрямом може бути організація групових форматів роботи, що сприяють обміну досвідом, нормалізації переживань та зміцненню внутрішніх ресурсів військовослужбовців. Запровадження таких програм здатне підтримати психологічну стійкість осіб з бойовим досвідом та покращити їхнє функціонування у службовому і повсякденному середовищі.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження свідчить про те, що бойовий досвід про-

довжує визначати емоційний стан військовослужбовців навіть після завершення активних дій. Тривалі зміни у показниках тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, а також різні рівні вираженості посттравматичних реакцій відображають глибину психічних процесів, пов'язаних з переживанням бойового стресу. Отримані дані окреслюють загальну картину психологічних наслідків бойового навантаження та підкреслюють важливість подальшого наукового вивчення цього феномена для глибшого розуміння його механізмів і довготривалих проявів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білов О.А. Психологія бойового стресу: дис. ... докт. псих. наук: 19.00.04. Київ, 2020. 660 с.
2. Вавринів О.С., Христук О.Л. Дослідження психоемоційних станів особистості під впливом стресогенних факторів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія: Психологічна)*. 2023. № 2. С. 11–15.
3. Жигайло Н.В. Психологічний супровід військовослужбовців у зоні ведення бойових дій. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2022. Вип. 13. С. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.8>.
4. Ковальчук З.Я. Негативні психічні стани військовослужбовців, що отримали бойовий стрес. *Актуальні проблеми екстремальної та кризової психології: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції*. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 27–31.
5. Кокун О.М., Клочков В.В., Мороз В.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: методичний посібник. Київ; Одеса: Фенікс, 2022. 128 с.
6. Костючков С.К. Нейрокогнітивний хакинг як елемент «дестабілізаційної змії» у контексті сучасної гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 30. С. 161–169.
7. Леженко С.О. Емоції й емоційні стани військовослужбовців: відмінності і класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2025. № 2. С. 30–35. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/401/465>.
8. Лигун Н.В. Психологічні прояви бойового стресу. *Актуальні проблеми менеджменту та безпекової діяльності в умовах глобалізаційних викликів сучасності: матер. наук.-практ. інтер.-конф.* 2022. С. 234–238.
9. Ляц О.М. Деструктивний вплив бойового стресу на емоційну сферу особистості військовослужбовців. *Психологічні перспективи*. 2021. Вип. 37. С. 128–140. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-128-140>.
10. Пузирьов Є.В., Ізвєков В.В. Бойовий стрес та його наслідки для військовослужбовців. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2023. № 34 (73). С. 203–209.
11. Сукіасян С.Г., Тадевосян М.Я. Бойовий стрес і органічне ураження головного мозку: варіант дина-

міки посттравматичного стресового розладу. *Журнал неврології та психіатрії*. 2020. № 120 (9). С. 19–27.

12. Теслюк В.С., Ткачов В.О. Дослідження бойового стресу у військового офіцера. *Sworld Journal*. 2024. № 3 (23–03). С. 104–108. DOI: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2024-23-00-024>.

13. Тютюнник Л.Л. Бойовий стрес та шляхи подолання його психотравмуючих наслідків. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Вип. 2 (55). С. 106–115.

14. Platyniuk O.B. Formation mechanisms of non-psychotic mental disorders in injured combatants as a basis of psychotherapy. *Journal of Education, Health and Sport*. 2020. Vol. 10. № 12. P. 359–364.

Стаття надійшла у редакцію: 24.10.2025

Стаття прийнята: 11.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025